Concluzii

1. La un nivel profund, actele traducerii şi glosării reprezintă activităţi formative şi creatoare care se desfăşoară în cadrul şi cu un sistem lingvistic, în urma impulsurilor primite de acea limbă la contactul cu o alta (sau cu mai multe limbi). Contactul cu o altă limbă este în măsură să scoată în evidenţă caracteristici, nevoi şi posibilităţi pe care un sistem le are, precum şi trăsături funcţionale ale acelei limbi, care dau măsura capacităţilor sale de a percepe, cuprinde şi exprima realitatea şi conceptele pe care şi le-a format asupra acesteia. Ca urmare a contactelor se pot pune în mişcare procese prin care limba îşi defineşte conţinuturile şi forma. Aceste procese interne, însă, decurg din nevoi interne ale sistemului, care sînt doar evidenţiate sau accelerate prin contact. Autocunoaşterea prin comparare, evidenţiere a diferenţelor şi observare a capacităţilor sistemului de a dobîndi noi calităţi este un proces complex care, în primă instanţă, poate declanşa mecanisme de ajustare a limbii la sistemul cu care se compară. Etapa aceasta, însă, nu este decît una în cadrul căreia se amorsează sistemele adaptative şi evolutive pe care orice structură vie le deţine. Achiziţia de noi forme şi tipare, dezvoltarea proceselor imitative pînă la plămădirea de sine stătătoare de structuri, în acelaşi timp cu punerea în funcţiune a mecanismelor de selecţie prin care organismul îşi prezervă datele fundamentale ale identităţii sale, apoi mistuirea modelelor recreate pînă la învăţarea şi intrarea lor în reflex sînt paşi ce pot culmina cu dezvoltarea mecanimelor de evoluţie prin creaţia proprie.

Fiind vorba despre un sistem deschis de forţe, esenţa proceselor pe care le-am observat se referă la reconfigurarea limbii ţintă, apoi la reechilibrarea acesteia, cu trecerea efectelor la nivel de uz şi de aspect literar.

2. Avînd ca bază nivelul de limbă vorbit sub forma graiurilor, a cărui dezvoltare către o limbă cultă a fost înăbuşit prin suprapunerea unei limbi de cultură străine, precum majoritatea limbilor Evului Mediu şi Renaşterii europene, limba română a avut de străbătur un drum dificil în vederea edificării unui aspect literar propriu. În punctul de plecare, constituit de limba vie, dominanta a fost reprezentată de jocul neîncetat dintre variabilitate şi stabilitate, petrecut în cadrele fireşti ale evoluţiei lingvistice. La oscilaţiile vorbirii în cadrele instabile ale cutumelor de grai şi în cadrul generos al sistemului s-au adăugat apoi oscilaţiile generate de interferenţele cu alte limbi. Apărut în urma contactelor produse prin actul traducerii, acest nou şi diferit tip de oscilaţie a exersat timp de cel puţin două sute de ani mecanismele adaptative şi creatoare ale limbii române, în direcţia constituirii unui aspect literar.

Aflate în stare de contiguitate geografică şi în strînse contacte de tot felul, graiurile diferitelor arii ale dialectului dacoromân s-au putut dezvolta în sensul unei remarcabile unităţi de sistem, cu diferenţe punctiforme, discontinui, relativ minore la nivelul realizărilor concrete ale sistemului. În principal, acest fapt s-a datorat, pe de o parte, celor două tipuri de contact, mai sus amintite, pe de altă parte, modalităţilor şi ritmului în care sistemul limbii române evolua. Spre deosebire de cazul altor limbi europene, numai privind din perspectiva unor cerinţe de strictă identitate între formele şi fonetismele produse la nivelul întregului ansamblu dacoromânesc se poate considera că graiurile dialectului dacoromân prezintă diferenţe de natură să circumscrie graiuri diferenţiate. Altfel spus, dialectul dacoromân poate fi subîmpărţit în graiuri delimitabile geografic, dar criteriile lingvistice utilizate în acest scop nu prezintă continuitate la modul riguros şi nu reflectă caracteristici diferenţiatoare de esenţă. Fărîmiţarea dialectală de care amintea O. Densusianu constituie o probă a marii vechimi a dialectului dacoromân pe propriul teritoriu, fiind, totodată, o sursă a numeroase diferenţieri ale unor stadii revolute, diferenţieri pe care un popor vechi le-a conservat în mod natural. La aceste diferenţieri s-au adăugat apoi mereu altele, date de evoluţia limbii. Sumele acestora, însă, nu au reuşit să depăşească stadiul acumulărilor cantitative în cadrele coerente ale unor procese diferenţiatoare de natură să producă subdialecte în adevăratul sens al cuvîntului.

Aflate în liberă concurenţă, graiurile dacoromâne îşi vor constitui, începîndu cu secolul al XVI-lea, variante literare proprii, şi acestea caracterizate de largi zone de întrepătrundere, diferenţiate la nivelul doar al anumitor caracteristici fonetice, morfosintactice şi lexicale. În fapt, libera concurenţă a graiurilor dacoromâne a fost mereu atenuată de mişcările de populaţie de la interiorul teritoriului dacoromân. De aceea, nici diferenţele de la nivelul aspectelor literare constituite (acestea greu nu doar de definit la nivelul trăsăturilor lingvistice constituitve, ci şi la cel al numărului respectivelor variante) nu apar cu pregnanţă decît la nivelul trăsăturilor care se particularizaseră ca atare încă din perioada preliterară. În fapt, cu excepţia cîtorva trăsături, diferenţele dintre variantele literare româneşti sînt date de constanţa cu care anumite particularităţi lingvistice apar sau nu în, şi nu de prezenţa sau absenţa sistematică a anumitor particularităţi de acelaşi fel. În sfîrşit, situaţia aceasta a fost favorizată într-o anumită măsură (dar şi împiedicată, totodată) de faptul că, aspectul literar românesc s-a edificat şi sub puternicul impuls al textelor străine traduse şi compilate.

BDD-B2-26 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:03:21 UTC)

Privind, iarăşi, la situaţia altor limbi, precum italiana, franceza sau germana, nu se poate accepta că asupra acestora nu au acţionat - precum asupra oricărei limbi naturale - principiile generale de acţiune, valabile pentru orice sistem lingvistic. Dacă, comparativ cu cazul românei, acţiunea acestor principii a fost frînată, suspendată sau distorsionată - cum s-a şi întîmplat, de altfel -, atunci, în asemenea situaţii, factorii de ordin extralingvistic implicaţi capătă o pondere deosebit de însemnată. În limitele cadrului social, politic, economic şi administrativ, doi dintre cei mai însemnaţi factori de acest fel (definiţi cît mai cuprinzător cu putinţă) sînt daţi de: contextul, în sens larg, în care se petrec interacţiunile dintre membrii comunităţilor şi caracterul relaţiilor intra şi extracomunitare, precum şi de efectele acelor relaţii, împreună cu rata şi proporţiile în care acele efecte se produc, devenind ulterior cauze cu acţiune eficientă.

Supusă evoluţiilor care înglobează tendinţele spre variabilitate şi stabilitate impuse de necesităţile din interiorul unei comunităţi şi nu tendinţelor caracteristice comunităţilor care au evoluat divergent, aspectul literar al limbii române se va contura în chipul bazei pe care se întemeia. Această bază, reprezentată de graiuri - forme de concretizare de un anumit grad a existenţei sistemului - îşi va transmite atît caracteristicile de unitate, cît şi pe cele diversitate.

3. Situaţii precum cele cu care s-a exemplificat de-a lungul prezentului studiu arată că o creştere cantitativă şi calitativă a exerciţiului limbii române, sub forma aspectului literar, atît prin componenta internă, cît şi prin cea externă (ambele aflate în strînse relaţii de interdeterminare) are efecte importante şi ample în planul evoluţiei aspectului literar românesc, fapt vizibil în compararea situaţiei traducerilor şi textelor secolului al XVI-lea cu cele ale secolului al XVII-lea. Trecerea de la urmarea fidelă, cu firave ori neajutorate încercări de edificare a unor cadre proprii de expresie cultă, la reconstruirea fidelă a unor conţinuturi, cu dobîndirea unor capacităţi proprii de expresie (precum în NTB) şi chiar la încercarea de automodelare după chipul unui tipar cult de mare prestigiu (precum în BB) s-a făcut, în principal, ca urmare a creşterii vitezei de reconsiderare a elementelor diferitelor sisteme ale limbii, fapt datorat, mai cu seamă, acestei activităţi de traducere.

4. La baza abaterilor se află mai multe tipuri de cauze, care acţionează în anumite condiţii. Într-un anumit segment al său, textul de tradus, ori cel cu ajutorul căruia se opera revizia (slavon, grecesc, maghiar) poate fi distorsionat prin traducere şi revizie datorită: insuficientei stăpîniri a limbii respective; tentativelor de adaptare şi, mai ales, de lămurire a diferitelor segmente de text - considerate ca obscure sau neclare în textul străin ori românesc revizuit; a feluritelor influenţe exercitate de un alt text consultat; neatenţiei. În felul acesta pot apărea: greşeli prin omisiune, confuzii şi obscurităţi, confuzia formelor, a sensurilor; redarea şi echivalarea greşită a unor structuri complexe; utilizarea relativ frecventă a unor structuri, dar pe baza înţelegerii doar a unor părţi din structurile străine astfel traduse; aproximări ale diferitelor categorii gramaticale, mai ales a genului, cazului, timpului şi modului; echivalări mecanice petrecute la nivelul formelor, mai cu seamă pentru anumite instrumente gramaticale; reproducerea unor tipare stilistice ale textului străin, chiar şi în locurile în care acesta nu prezintă acele structuri etc.[1].

Nivelul de performanţă al traducătorilor şi revizorilor, accesul acestora la instrumentele de cultură constituie un prim punct de influenţă a calităţii lucrului. La faptul că lucrul se desfăşoară pe fondul circumstanţial al diferenţelor cultural-spirituale nu foarte asemănătoare ale mentalităţilor care intră astfel în contact, se adaugă, ca un element potenţial agravant, diferenţele de ordin lingvistic dintre limbile în contact (diferenţe situate în compartimentele morfologic, sintactic şi lexical). În sfîrşit, factorul agravant îl constituie nivelul de dezvoltare al aspectului literar al limbii române, un vas destul de diform şi puţin adecvat conţinutului pe care trebuia să îl reprezinte şi care trebuia, totodată, să-l formeze.

5. Opţiunea se poate considera ca fiind o libertate luată şi asumată de către traducător şi revizor. În mod concret, această libertate se asumă prin abaterea de la literă sau prin interpretarea acesteia, în cadrul încercării de a traduce gîndul şi nu cuvîntul. Traducătorul şi revizorul sînt indivizi modelaţi sub aspect areal şi supuşi unor influenţe constante şi variabile venite dinspre mediul din care fac parte şi în care acţionează. În acest context, opţiunile lor sînt determinate de nivelul lor de pregătire şi de cantitatea şi calitatea exerciţiului activităţii lor, de diferite sfere de influenţă cărora le sînt supuşi, dar şi de caracteristicile aspectului literar al epocii lor. Independent de individul supus factorilor de mai sus acţionează şi constrîngerile de sistem. În cazul în care limba sursă, limba ţintă, nivelul conceptual şi discursiv al textului, toate datele traducătorului şi revizorului o permit, în funcţie de implicarea factorului conştient în actul căutării şi selecţiei formelor, opţiunea poate cunoaşte grade de conştienţă. Deşi aceste grade sînt extrem de greu delimitabile, actul traducerii şi reviziei poate fi considerat ca avînd cel mai ridicat nivel al dimensiunii culturale în cazul în care traducătorul şi revizorul caută în mod voit între formele şi modalităţile de

[1] Deseori se poate constata că „traducerea" constă în găsirea echivalentelor româneşti cuvînt cu cuvînt, fără a se înţelege versetul sau fragmentul în ansamblu şi, firească, fără a genera astfel un text inteligibil şi coerent.

BDD-B2-26 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:03:21 UTC)

exprimare ale limbii ţintă ceea ce se potriveşte cel mai bine redării optime a textului şi, în conformitate cu principiile pe care şi le-a asumat, analizează posibilităţile şi soluţiile găsite şi hotărăşte după ce a deliberat. Fireşte, există situaţii în care constrîngeri de tot felul diminuează ori chiar anulează posibilităţile se manifestare ale opţiunii.

Gradul de conştienţă cu care actul de la baza opţiunii este dotat se poate judeca în funcţie de relaţia traducătorului şi revizorului cu factorii cărora le este supus (condiţiile spaţio-temporale, nivelul de pregătire, impunerile lingvistice) şi, apoi, în funcţie de capacitatea acelor indivizi de a se ridica deasupra labirintului lingvistic, conceptual şi al actului în sine de traducere şi revizie. O relaţie în care gradul de dependenţă a individului faţă de factorii determinanţi este ridicat conduce la instaurarea unor constrîngeri severe din partea factorilor respectivi asupra individului, cu consecinţe de natură coercitivă în ceea ce priveşte actul său cultural. În acest caz, posibilităţile sale de opţiune se reduc considerabil, traducătorul şi revizorul mai degrabă reacţionînd la sugestii venite dinspre complexul de factori determinanţi şi evoluînd doar în cadre limitate. În aceleaşi condiţii, traducătorul şi revizorul, care depăşesc simpla integrare în condiţiile spaţio-temporale şi culturale (ajungînd să utilizeze deliberat resursele şi căile create prin aceste condiţii), care, apoi, prezintă un nivel ridicat de pregătire datorită cunoştinţelor bine asimilate şi superior organizate, precum şi datorită deţinerii unor seturi de deprinderi (ajungînd la cunoaşterea şi stăpînirea, în deplinătatea dimensiunilor sale, a actului cultural pe care îl recreează) şi care au cunoştinţe şi capacităţi ce le permit să depăşească constrîngerile de natură lingvistică, dezvoltă cu factorii determinanţi un tip de relaţie, în care individul tinde, din perspectiva capacităţii de acţiune liberă, spre egalitate cu aceştia.

Există multe cauze pentru care, în numeroase situaţii, textul biblic se poate supune interpretărilor. Chiar dacă, strict din perspectiva textului grecesc, spre exemplu, o anumită traducere (şi interpretare totodată) ar putea fi calificată drept greşeală, în măsura în care avem a face cu un text tradus - aşadar, cu o altă stare a textului -, dacă acea interpretare prezintă coerenţă, atît în sine, cît şi faţă de text şi chiar dacă, astfel, plăsmuirea nouă prezintă diferenţe de sens faţă de prima, din perspectivă nefilologică este dificil de arătat dacă avem a face cu o greşeală. Unele dintre cauzele acestei stări de lucruri se pot afla în însuşi textul biblic, versiunea latină, cea slavonă, cea românească, alte versiuni prezentînd „abateri" în diferite grade faţă de versiunea-model, fapt care indică nu doar dificultatea actului traducerii, dar mai ales valenţele textului biblic. Din acest motiv, perspectiva care ar trebui să fie a textului este una ideală, de arhetip, realitatea fiind mai nuanţată, iar aspectul *greşeală* relativ.

Sub aspectul formal al exprimarii, nu de puţine ori, însuşi textul ebraic poate oferi exemple de exprimări stîngace sau de exprimări care, la traducere, generează în mod inevitabil dificultăţi. O traducere întocmai aduce în limba ţintă nu doar caracteristici ale limbilor prin care traducerea trece (ceea, ce, deja, este de natură să creeze un prim set de probleme de ordin lingvistic), ci şi aceste stîngăcii. Evitarea unor astfel de situaţii ar fi oferită de traducerea în spirit. Fireşte că, aşa cum limbile nu se pot reduce unele la altele, nici spiritele nu pot cunoaşte un astfel de proces. În majoritatea situaţiilor, însă, diferenţele dintre conţinuturi sînt mai mici decît cele dintre forme, sau contează mai puţin. Totodată, mult mai uşor de sesizat, diferenţele de ordin formal rămîn neimportante atît timp cît echivalările la nivel semantic sînt corecte, acesta fiind rolul prim al actului de traducere.

6. Traducerea ca activitate în cultura română face progrese importante în intervalul celor două secole pe care le-am studiat. Spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, ea apare dotată cu o coerenţă şi sistemicitate, care doar sporadic apar în traducerile secolului precedent. Dacă, în secolul al XVI-lea, în destul de multe cazuri, apar porţiuni (în texte de o întindere relativ mică, cum ar fi cîteva cărţi biblice) în care traducătorul lucrează fără a avea o idee clară măcar asupra versetului respectiv, traducînd înşiruiri de cuvinte, în secolul următor astfel de situaţii se răresc extrem de mult. Cadrul activităţii de traducere se organizează treptat, traducătorii selectînd o sursă principală, alături de care pot apărea spre consultare alte versiuni, străine şi româneşti. Studiul comparat al unor astfel de versiuni arată că încă nu se poate vorbi despre o consultare paralelă şi minuţioasă, operată în mod constant, cu găsirea soluţiilor de traducere după îndelungi deliberări (acolo unde este cazul). Cu toate acestea, simplul fapt că prefeţele unor astfel de lucrări menţionează surse multiple (ierarhizate, unele fiind de bază, celelalte utilizate doar pentru consultări şi sugestii) care ar fi fost puse la contribuţie, cu respectarea anumitor proceduri, este în măsură să indice că, măcar la nivel teoretic, acei traducători cunoşteau cerinţele şi tehnicile recomandate pentru o astfel de întreprindere.

Totodată, însă, se poate constata că, pe măsură ce aspectul literar se constituie, iar contactele dintre diferitele regiuni româneşti - aflate sub influenţa diferitelor culturi străine - se amplifică, textele care apar prezintă tot mai multe deosebiri în ceea ce priveşte concepţia de la baza acestora. Dacă, spre exemplu, în secolul al XVI-lea, este reperabilă prezenţa unor texte destul de unitare sub aspect lingvistic, precum *Codicele Voroneţean*, în secolul următor vor apărea texte precum *Noul Testament de la Bălgrad*, *Viaţa şi petreacerea svinţilor* sau *Biblia de la Bucureşti*, fiecare avînd alte constante. *Codicele Voroneţean*,

BDD-B2-26 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:03:21 UTC)

reprezintă rodul muncii efectuate de traducători şi revizori modeşti, dar care, foarte probabil, şi-au urmat în chip firesc graiul zonei de care aparţineau, într-o încercare de a produce o traducere utilă a unui text sacru. În esenţă, aproximativ acelaşi lucru se poate afirma şi despre *Viaţa şi petreacerea svinţilor*. Amendamentele, însă, care trebuie făcute în acest caz schimbă rezultatele în mod radical. Ceea ce a urmat Dosoftei a fost graiul moldovenesc, dar sub forma unui aspect literar foarte bine constituit, care îşi dăduse deja proba funcţionalităţii sale şi care, pînă în secolul al XIX-lea, va deveni cea mai consistentă formă de existenţă a limbii române literare, fapt deja lesne de întrevăzut în vremea lui Dosoftei. Apoi, Dosoftei nu era necunoscător al altor variante literare româneşti şi, în plus, era un bun cunoascător al limbilor străine de cultură. Din această perspectivă, opera lui Dosoftei devine rezultatul unei opţiuni - la care nivelul său de cultură îi dă dreptul -, care se orientează conform unei anumite concepţii. Această ultimă caracteristică este valabilă şi pentru celelalte două texte mai sus menţionate. Lucrarea de la 1648 optează mai curînd pentru construirea unui text îndreptat către cititor, în cadrul unui efort de constituire a unui aspect literar românesc doar inspirat din modelele străine, şi care să-şi afle, în mod explicit, resursele în sistemul limbii române şi tiparele în ţesătura intimă a aceluiaşi sistem. Spre deosebire de aceasta, lucrarea de la 1688 optează pentru un text îndreptat către sine, într-un efort de edificare a unei norme literare prin imitarea fidelă a unui model de prestigiu, altul decît cel slavon, totuşi străin.

Fie că ne referim la textele secolului al XVI-lea, fie că ne referim la cele ale secolului al XVII-lea, judecînd rezultatele din perspectiva coerenţei interne a fiecărui text, a celui mai înalt nivel pe care fiecare dintre acestea îl dezvoltă, cu ajustările şi deosebirile de rigoare se poate afirma că marea carenţă a acestor texte o constituie lipsa unei consecvenţe ridicate în opţiunile exprimate.

Comportamentul oscilant al traducătorilor şi revizorilor decurge dintr-un complex de factori, din care cel mai important se referă la lipsa unei tradiţii literare româneşti, cu tot ceea ce presupune aceasta, în special un cadru de traducere organizat pe baze culte şi seturi de norme în limbă. De multe ori conştienţi de feluritele probleme cu care se puteau întîlni, nevoiţi să cîntărească opţiunile pe care activitatea lor le ridica, începînd chiar cu aceea între a traduce sau nu şi încheind cu cel mai mic detaliu de ordin tipografic, bărbaţii secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea aleg acţiunea sub semnul optimismului resemnat pe care Dosoftei îl împărtăşeşte cititorului: „Aceastea şi altele multe (carile le-am lăsat pentru graba şi pentru căce că-i primejdiă să tîlcuiască neştine ceale ce-s de rîndul lui Dumnădzău, nelesne cuprinse la priceapere, pre limbă proastă) spuind înţăleptul Amfilohie (...)"[2].

[2] VS, nov., 23

BDD-B2-26 © 2005 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.171 (2026-09-12 05:03:21 UTC)